

A MAGYAR IGÉNY KÖZÉPKORI
IRODALMUNKBANIrta : *Juhász Géza*

ANÉPKÖLTÉS magától fölbuggyanó forrás, az irodalom lecsapolt vadvíz, szabályozott folyó, öntöző hálózat. Az ókor szellemi csapadékát a görögök tárolták és duzzasztották föl, az európai parlagra aztán a nagy csatornaépítők, a rómaiak vezették rá az éltető vizeket. A XI. században nálunk is megtörtént az első kapavágás. Szikrázott a föld; azidőtájt Európa-szerteszellemi fagy járt: az írástudatlanság kora. Szerencsére első uralkodónk udvarában rögtön három szent él: a király, a királyfi és nevelője. Gellért püspök maga is író és a legmagasabb környezetben mutat példát erre a vadonatúj tevékenységre. Mindhármuk életét hamarosan megörökíti az egyház, s bő anyagával még az első század letelte előtt ösztönzést ad a történetírásra.

Hogy a magyar gondolat megrögzítése aránylag ilyen gyorsan megy, része lehet benne őseink keleti készségének, a rovásírásnak. De irodalmunk ebben az első keresztény században teljesen «európai». Minden műfaja a külföldre utal, sőt nyelve is latin. Ez alól a merőben idegen kifejezési kéreg alól kell majd lassankint előszabadítani a Magyar Igényt: először nyelvben, aztán formában, végül tartalomban. Ez a magyar irodalomtörténet belső értelme. A középkorban ebből csak az első folyamat indul meg: irodalmunk nyelvének magyarrá tétele.

Nem kicsinylendő eredmény, mikor századok múltán megszületik a Halotti Beszéd, vagyis a magyarnyelvű irodalom. Minden középkori nép egyháza nyelvén kezd írni. Az is időbe telik, míg a latin műveltségű írástudó kieszel valami helyesírásfélet az oklevelek és geszták vad szittya szavaira, amelyeket eddig legföljebb a másrendszerű rovásírással örökítettek meg. Hát még mikor 1200 óta nagy nekifeszülés árán megjelenik szép sorjában az első prózai szöveg, az első vers, az első könyv és végül 1490 óta a kései kéziratos irodalom. Minden lépés újabb évszázad, de mérőföldlő csizmában.

Nyugaton már régen széltére futkároznak az egyház öntöző művei mellett a világi költészet folyócskái, mikor nálunk vallásos

irodalom is alig van magyar nyelven. De érthető ez : a félezredes indulás-különbséget nem lehet behozni. Csak a Dunamedencében kell szemlét tartanunk, rögtön nem leverő a magyar teljesítmény. Középeurópa legtöbb népe nincs másképp, némelyik még úgy sem, mint mi.

A népköltés bűvópatakából az irodalomba át-átszivárog valami. Hogy átszivárog, ezt a pusztta józan ész alapján is bátran állíthatjuk. Az ellenkező feltevés volna képtelenség, hacsak el nem hisszük, hogy Szent István papjai kioperálták a magyarság agyvelejét, s újat, keresztény tudattal telítettet illesztettek a helyére. A leggőgösebb Párizs-járta tudós is kénytelen ráfanyalodni parasztjaink «csacska meséire». Valami szívós anamnézis föl-fölveti az ősi mult törmelékeit. A szellemi életben nincs tökéletes újrakezdés. Spengler történelme, amelynek minden kultúrája más fajhoz tartozik, s nem termékenyítheti egymást, olyan erdő, amilyen a mesében sincs. A letarolt pogány sudarak helyén ugyan keresztények nőnek, de tovább kering bennük az ősi nedv. Ha valaki megcsapolja a szent fa törzsét, gyanta buggyan belőle, világi vonók megszólaltatja.

Könnyen hajlunk rá, hogy távoli korokat egyszerűsítsünk. A «sötét középkor» a mai köztudatban az «emberiség fénykora» lett. Ha eddig csupa rablólovagot, zörgőcsontú szerzetest szimatoltak benne, ma mély lelkiéletén, egyensúlyozott társadalmán, világnézeti egységén álmélkodunk. Ez a nagy egység természetesen csak látszat. Ezer éven át ellentétes égtájak árjai csobogtak össze a középkor lelkében, s ez a sokféle áramlat nem zuhatagos hirtelenséggel, hanem méltóságos kanyargással torkolt a reneszánszba.

A mi fajtánk, különböző szűrőkön át, szintén beleömlesztette a kor tudatába a maga ősi tárgyi igényét, forma-hajlamát. Népköltésünk századokig ismeretlen tájakon bujdosik, de a Szent István udvarából kiinduló kis irodalmi csatorna addig csörgedez, míg itt-ott össze nem találkozik vele. A Halotti Beszéd óta egybe-egybefoly, s megint szétválik a kettő. Bennünket ezek a találkozó pillanatok érdekelnek : ekkor születik a magyarnyelvű egyházi irodalom.

Mindjárt idejegyzem egy alkotását. Még nem került elő a latin eredetije ; nincs tehát kizárva, hogy magyar termék.

*Ó kegyes szíz Mária!
te vagy szép tiszta rózsa.
Bűn nélkül fogantatl,
mert mennyből te adatl.*

Anyádtúl mikort sziletél,
 Istentől úgy tiszteltetél,
 hogy méhében megszenteltetél, szeretettél, ipöltetél,
 kétség nélkül eredet-büntől szeplőtelen őriztetél:
 szíz Mária ékes viola,
 bűnössöknek vígasága.

Ó kegyes szíz Mária!
 te vagy szép tiszta rózsza.
 Szentháromságnak leánya,
 Istennek édes anyja.
 Gábrrielnek mikoron te hül,
 szízeségedben ippölél,
 malasztval ottan megtelll.
 Csudálatos az szízeség kivel érdemléd
 istenséget méhedben úgy viselhetned:
 szíz Mária ékes viola,
 bűnössöknek vígasága.

Ó kegyes szíz Mária!
 te vagy szép tiszta rózsza.
 Szeplőtelen megmaradál,
 Jézust ha nekönk adád.
 Ó mely méltó szíz te akkor lól
 mikor istent embert szüléd,
 mert angyalok imádának, szeretének, tisztelének,
 szolgálának téged, mindeneknek bódognak hírzelének.
 Szíz Mária ékes viola,
 bűnössöknek vígasága.

Ó kegyes szíz Mária!
 te vagy szép tiszta rózsza.
 Mennyeknek dicsősége,
 szenteknek nagy öröme.
 Halálod mikort közelejtven
 fiad Jézus úgy szerete,
 hogy halálodra lé-jöve.
 Angyeloknak, mártíroknak, pátriárkháknak
 mend az szenteknél felette magasztatál.
 Oly örvendes az te szent fiad
 mend örökkön örökké: Amen.

Népköltésünk és ez a Mária-ének: — ki ne érezné azonnal két ellentétes világ szelét? Népdalaink szűkszavú zárkozottságához mértén mintha ez volna az igazi «tiszta líra»: az érzés gazdag előáradása, az áhitat, csodálat, boldogság és öröm himnusza. Nincs itt képek mögé rejtve semmi. Mámorosan olvad bele a lélek egy nagy egyetemes ujjongó hódolatba.

De ha alkotója egyéniségét próbálnánk magunk elé képzelni, még nagyobb zavarba jönnénk, mintha egy-egy népi da-

lunk vagy balladánk szerzőjének vonásait keresnők. Ezekből többnyire könnyen kielemezhetjük a magyar parasztot, a Mária-énekből viszont ez a faji (egyben társadalmi) jelleg is hiányzik. A keresztény Európa bármelyik tagja megírhatná. Nincs benne semmi egyénien jellemző. Igaz, népköltésünkben sem hivalkodnak az alkotójuk személyét meghatározó individualista vonások. De még a zárkozott magyar természethez mérten is: a gótikus egyéniség valósággal el van fojtva. Csak kollektív lírát termel: vallásos és — többé-kevésbé — hazafias költészetet.

A pogány magyarnak az élet élet volt, csupa reális tevékenység; a halál halál: merő nyugalom. A keresztény megfordítja ezt a szemléletet. A testből magasra emeli a láthatatlan lelket, amely után lógó nyelvvel ugrál a Sátán. Ha szigorú önsanyargatással megóvjuk lelkünket a test törvéteitől, a síron túl örök élet vár ránk. Vagyis a kereszténynek az élet a halál és a halál az élet. A pogány egyéniség egy szám a sok közül. A keresztény lélek az egész látható világnál fontosabb; imájával — a Kazinczy-kódex szerint — megfogja magát a megfoghatatlan Istent, meggyőzi a győzhetetlen Istent, megkötözi a hatalmas Istent. Csakhogy ez a csodaerejű fölszabadult lélek mégsem jut önállósághoz. Beilleszkedik a mennyei hierarchiába, ahol a leghatalmasabbak is csak szirmok a mennyei tűzrózsában.

A pogány teste szuverén úr, a keresztényé a lélek szolgája. S a középkorban a szolga sorsa nem éppen rózsás. Semmi öncélja nem lehet: a rábízott isteni rész üdvözülését kell munkálnia. Véres kötelesség ez. Magyar mértéktartásában is sok helyen milyen idegen ma már a Margit-legenda. Nincs nála beszédesebb bizonyosságunk, milyen a középkori egyéniség. Sanyarú rabszolgaság a testé. A szép királyi szűzet ledobbanásig hajszolja a kegyetlen lélek. Betegséggel sujtja, térdepléssel, böjttel, veréssel, sündisznó-övvel gyötri, sárban, szennyben, iszonyú kórágyságok között vonszolja lerongyoltan, évtizedekig fürdetlenül, bármennyire megnehezült is a köntöse féregnek miatta.

A királyleánynak ez a magatartása tökéletesen célszerű. Minél nagyobb a szenvedés, annál boldogabb bizalommal várja a lélek a halál óráját, a végítéletet. Nemcsak lelkifurdalást nem érez, ha keleti kényúrként marcangolja test-rabszolgáját, sőt egyenesen büszke a könyörtelenségére. Mindegy, mi az ára, csak ő legyen szabad. Nem csupán maga iránt irgalmatlan, mások élete sem számít neki. Mohón iparkodik érdemét gyarapítani. Ha valamelyik apácának meghal a hozzátartozója, Boldog Margit vele sír és így vigasztalja: «Akarta volna az Úristen, szerető

atyámfia, hogy inkább énnéköm történt volna ez, hogynem te-neked», amiről ha értesül a király, meg a többi rokon, aligha köszönték volna neki. Margit királyleány az öntudatos üdvözülés-vágy olyan acéltípusa, hogy magasrendű keménysége előtt maga a főnöknő is értelmetlenül áll, s megdorgálja túlzásaiért. Társnői, előkelő házak gyermekei, végül csaknem meggyűlölik, annyira idegen és borzalmas nekik, amit magával csinál.

Az idézett Mária-ének jó kétszáz évvel túlvan a Margit-legenda eseményein. Már lehajlik a természethez, észreveszi a tiszta rózsát, ékes violát. Égi jelkép ez, nem földi virág: az Istenanya tisztasága, ékessége. De ahogy refrénszerűen ép ezeket ismételteti a költő, ráárad versére valami édes fény.

Mire Margit királyleány a Nyulak-szigetén sanyarogni kezd, az európai szellem új korszakba lép. Asszisi Szent Ferenc összebékíti a lelket a testtel, amely idáig, ha csak egy pillanatra szűnt a korbács, máris le akarta rángatni az üdvösség meredélyén fölfelé kapaszkodó lelket a gyehehába.

Szent Ferenc kiragadja a világot az ördög karmaiból és visszaajándékozza a hívő lelkeknek, Istennek. Nap és hold, farkasok és madarak testvérként ismernek egymásra s maguk közé fogadják az embert. Az anyag elveszti súlyát, gonosz hatalmát. Föllebben a föld és lélekkel árad tele. Az Asszisi, a középkor Oedipusa, még egyszer megfejtja a szfinx talányát. «Ember» — feleli ő is, de: Isten embere. «Testvér» — feleli, s innen nem vérfertőzésbe, öncsonkításba visz az út, hanem a kolostor fehér csöndjébe, ahol új derűvel élhet magas rendeltetésének az elfojtott egyéniség.

A román stílusban még viaskodott egymással a szellem és az anyag, a gótikus templomban eldőlt a küzdelem: a roppant kö-tömeg, sugárzó üvegfestményeivel, merő lélekké változik. A gótika már nem jelent elszakadást a földtől. Ellenkezőleg, a keresztény lélek ekkorára olyan biztos lett a maga túlvilági hitében, hogy visszahajolhat az anyaghoz. A legsúfoltabb valóságábrázolástól sem húzódozik, mert mindenben Mennyei Értelmet lát. Szent Ferenc, Dante és Giotto, a középkor fő képviselői így lesznek egyben a reneszánsz előfutárai: bennük születik meg a Valóság, az anyagi világ új tisztelete. De az ő valóságuk még az Ég szimboluma. A reneszánsz viszont majd a misztériumot is a hús és vér világába vonja le, «az égi vízióból földi séta lesz».

A mi anyanyelvű irodalmunk kezdetben csupa fordítás. Kevés hozzáértést mutatna az a jellegkutató, aki emiatt elhanyagolandónak tartaná. Sehol jobban nem lepleződik le az egyéniség, mint

éppen a «szószerinti» fordítás parányi eltérésein. Már a kiválasztás is fontos önvallomás. Középkori himnuszfordítóink például kevés kivétellel a latin egyházi líra első korszakából merítenek. Annak kezdetlegesebb formái, egyszerűbb tartalmai megfelelőbbek a hívek számára, mint a kései középkor skolasztikus finomsága és bonyolult versbravúrja.

A magyar igény ereje rögtön meglátszik, mint a képzelet szerepét vizsgáljuk: kódexeink képzeletét valósággal megbénítja a magyar «józsanság». Az önérzetes pogány bízott a maga táltosában, javasasszonyában, de bezzeg kötve hitt az idegen papoknak. Hűvösen fogadta a keresztény tant. Erkölcsi tételei ugyan lassankint vérévé váltak, de belőle magából soha nem lett több, mint mérsékelt csodahívő. Természetesen, az ősi magyar valószínűség határát nem lehet mai centiméterrel méregetni, hacsak nem kiírthatatlan népi babonáink mértékével. A pogánynak a természetfölötti hit magától értetődő volt. Még inkább az volt a kereszténynek. A vallásos lélek tulajdonkép értelmesebb, rendezettebb világban él, mint a «fölvilágosult». A gótikus ember még nem ismerte a Véletlen lealázó rémét. Minden dolgát a Teremtő intézte személyesen. Dárdát ragadott az üldözött ártatlanok védelmére, nem bilincselte a «természeti törvényt».

Míg a keresztény mennyország hatalmai nálunk is ki- és bejárhattak a házak és legendák oldalain, századokba telt. A pogány magyar csak a saját csodáiban hitt. Első legendáinkat érezhetően feszélyezi is az alig áttért hallgatóság kételye. Zoerardról és Benedekről még a hiteles tudósítás igényével értesít 1070 táján az első magyar író. A legvasfejubb pogány sem igen találhat benne tamáskodni valót. Még a XII. század hajnalán sincs Szent István kisebbik legendájában több csoda, mint egy jós álomlátás. Csak 1200 után bátorodik szárnyra a magyar képzelet, Szent László legendájában. Ekkor már — az Asszisi kora! — az is fölhasználható, ami nemrégiben merő pogányságnak rémlett: Csanád világi mondája befészkel a Gellért-legendába, Kézai Gesztája pedig megörökíti a hún hagyományt, amelyet még Anonymus is csak távolról kerülgetett.

De ha végbemegy is a képzelet fölszabadulása, magyar legendáink mégsem tobzódnak úgy a földöntúli részletekben, mint a nyugatiak. Boldog Margit köré olasz földön misztikus csodák rózsaeerdeje nőtt, a mi legendánk eseményeit Beöthy nem egészen joggalánul vélte mindennapiságoknak. Fő csodájuk, hogy a hatalmas király leánya minden megalázó munkát örömeest végez. «Ó szerető atyámfia, bizonyában csuda, hogy a mi kemény szí-

vünk ketté nem reped ez szent szűznek ő alázatossága hallván, mikoron mi meggondoljuk, hogy mi semmik vagyunk ő hozzá képest, de maga még sem tudjuk magunkat megalázni, miképen ez szent szűz.» Az önlegyőzés csodája ez.

Bármily hatalmas nevelő iskola volt az egyház, alapalkatunkat természetesen nem változtathatta meg. Annál kevésbbé, mert mire úgy-ahogy meggyökerezett nálunk az új hit, nyugatról már a lovagkor szelleme áradt be. Ez gyorsította ugyan a megtérést, Szent László a harcosokat épúgy elragadta, mint a kegyes lelkeket, de ahol a szentnek egyben Toldi erényeivel is rendelkeznie kellett, ott sohasem bírt a tömegekben olyan föltétlen rajongás kifejlődni, mint nyugaton. A keresztesháborúk élményei, a pogány műveltség hatása, a sűrű érintkezés az eltérő hitű Bizánccal, a besenyő, tatár, kun és török szomszédság, — mindezek más szellemet teremtenek nálunk, mint ahol zárt tömegben élnek a katolikusok. A magyar realitás-érzék a maga igazolását olvassa ki a pogány érintkezésekből. Érthető, miért nem jut tovább kódexirodalmunk a mérsékelt csodáknál, bármily kritikátlan hitre van is beállítva a kor gondolkozása.

Még az sem merő romantika, hanem sokban személyes tapasztalat, mikor a külföldi legendák s a prédikációk példázatai meghordozzák a magyar lelket az egész akkori világon, a római birodalom népei közt, Jeruzsálemben, Egyiptomban, a regés Keleten. Idegen szokások, élmények, különös tartományok lakói nemcsak hírből jutnak a magyar szellemig; maga is állandóan benne él a világesemények sodrában. Harcol a Szent Földön, végigszáguldja Itáliát, egy királyát császári trónra kíséri, a másikat a lengyelek közé. Futnak előle a rettentő szultán seregei, amelyek Bizáncot elfoglalták. Nemcsak szószékről hallja a csodát, maga is egyre inkább a megvalósult tündérművek világában él. Századok telnek, míg külső ellenség juthat a földjére, s mint egy nagy birodalom vezető népe jár-kél otthonosan egész Közép-európában.

Fegyveres hódításait megemésztette az idő. Szellemi alkotásaiban, legjelentéktelenebb fordításaiban is, még mindig jól kitapinthatjuk hajdani alkatát. Minden változás ellenére: az örökegy magyar igényt.